

Csorba Béla

A NYÚL HELYETT MEGEVETT MACSKA

(Egy motívum nemzetközi relációi)

A cat eaten instead of a rabbit

A szerző a magyar anekdotakincs egy eddig nem kutatott motívumát mutatja be észak-magyarországi és vajdasági példák alapján. A toposz az európai irodalmakból is ismert. A nyúl- vagy birkahús helyett elfogyasztásra kerülő macska motívumként, illetve mint anekdotikus szervezőelem – valószínűleg a késő reneszánsz vásári és karneváli kultúra hatására – felbukkan a francia (Lesage), az olasz (Goldoni), az orosz (Gogol) és a szerb (Čopić) szépirodalomban is. A magyar (és a délszláv) folklór a macskaevés szokását mindenekelőtt Itália lakóihoz köti. E felfogás történeti eredetét valószínűleg a lombardiai olasz városcsúfólókban kell keresnünk.

Kulcsszavak: folklore, macskaevés, Gombos (Bogojevo)

Ujváry Zoltán nevezetes palóc adomagyűjteményében találjuk az alábbi történetet:

„A vadász lőtt egy vadmacskát. Felkötötte egy fa ágára. Megnyúzta. A bőrét eltemette. Az állatot pedig ott hagyta a fa ágán. Aztán lőtt egy őzet is. Összekötözte a négy lábát, közédugta a puská csövét, és ment hazafelé.

Összetalálkozik a Frici cigánnyal, aki gallyat szedett az erdőben. – Mit teszszik hozni, Jénei úr? – Őzet, de lőttem egy nyulat is. Ott csüng a fagallyon a Kisbérc-kútnál. Én csak a bőrét nyúztam le. Elviheted, ha szereted a nyúlhúst.

Boldogan vitte haza a cigány a kövér vadmacskát. Egy hét múlva megint találkozik Jénei úr Fricivel.

– No, Frici, jó volt-e a nyúlhús?

– Bizony, jó, Jénei úr! Mikor a háborúban voltam, a csehek kínáltak macskahússal, az is jó volt, hát a kövér nyúl hogy az istenbe ne lett volna jó!²¹

A történet kárvallottja a magyar anekdotakincs gyakori hőse, a cigány, ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy, úgymond, a csehek is fogyasztottak macskahúst. Fontos mozzanat: a (vad)macskát Frici annak tudatában fogyasztotta el, hogy nyulat eszik.

A palóc történet látszólag egyéni leleményen, beugratáson alapuló egyszeri esemény emlékéét őrizte meg, azonban az alábbiakban majd látni fogjuk, hogy

a nyúl helyett megevett/megétetett macskahús motívuma ennél jóval kiterjedtebb, ismert a vajdasági magyarok körében is, mi több, nem nélkülöz bizonyos világirodalmi párhuzamokat sem.

A magyar és a délszláv nyelvterületen a macskahúsevést mindenekelőtt az olaszokhoz köti a hagyomány, olyannyira, hogy például az egyik Itáliáról készült, sok kiadást megért budapesti útikönyv egyenesen cáfolni kénytelen a közkeletű vélekedést: „Valótlan, hogy az olasz konyha macskahúst tálal. Kedvelt teríték viszont a *coniglio*, mely sok vendégben ébreszt efféle sanda gyanút, pedig csak jámbor házinyúl.”² Emlékszem, a hatvanas években hogyan csóválták a fejüket kaján megjegyzések kíséretében a temeriniek a trieszti bevásárlóturizmusból hazatérők szenzációs élménybeszámolóin az állítólag saját szemükkel látott, ketrecben nevelt, hizlalásra fogott házimacskákról. A szerbben, horvátban két kifejezéssel is illetik az olaszokat. Az egyik a *mačkoder*, mely tkp. macskanyúzt jelent, a másik pedig a *mačkar* (magyarul macskás), melynek a szerbhorvát nyelv nagyszótára ezt a magyarázatot adja: „azon nép tagjának (az olasznak) gúnyoros elnevezése, amely macskát eszik.”³ Megkockáztatom, bár bizonyítani nem tudom, hogy az egykori Osztrák–Magyar Monarchia más népeinél is megtalálható e sztereotípa⁴, melynek előzményeit talán egykori itáliai falu-, város- és vidékcsúfolóknak találjuk meg. Elterjedésükhöz bizonyára hozzájárult, hogy hosszú ideig Észak-Itália is a Habsburg Birodalom része volt, s nemcsak német, horvát és magyar alakulatok állomásoztak Lombardiában, de olaszok is Magyarországon. A táplálkozási szokások egyébként könnyen és gyakran válhatnak a gúnyolódás céltábláivá. Heves megye egri járásának lakói például előszeretettel nevezik egymást „görhésnek”, „tökkáposztásnak”, „lecsónak”, „tökösnek”, „sóskásnak”, „gombásrétesesnek” stb.⁵ E szokás természetesen nem magyar sajátosság, Itáliában sem ismeretlen. A firenzeiek például babpusztítók (*fiorentin mangiafagioli*), az osztrákokat pedig egy évszázaddal ezelőtt még *mangiasegó*knak, azaz faggyúzabálóknak csúfolták⁶, összefüggésben azzal, hogy az osztrákok (is) – eltérően az inkább olajat használó olaszokkal – sütés-főzéskor sok zsiradékot használnak. Szörényi László hívta fel a figyelmem az Olaszthonban viszonylag széles körben ismert rigmusra – *bergamasci* – *mangiagatti* (a bergamóiak macskaevők), mely – könnyen lehet – az egész olaszszágra kiterjedő etnikai sztereotípiának alapját képezhette. Mások mindezt Vicenza történelmi viszontagságaival hozzák összefüggésbe. Csorba László történészre, a Római Magyar Akadémia igazgatójára hivatkozva írja egy – a mai olasz macskatartási szokásokkal foglalkozó – hírlapi tárcájában Pogár Demeter, hogy e kifejezés „valamikor egy középkori várostrom idején ragadhatott rajta a kiéhezett vicenzaiakon, talán azért, mert körbezárt kínjukban már mindenben táplálékot láttak. Az ódon kifejezés egyébként mára jórészt elvesztette sértő élet, s a venetói város lakói önironikusan magukat is szokták ekképpen emlegetni”⁷.

Az elmúlt századokban azonban nemcsak az olaszok keveredtek macskaevés gyanújába, de az Ibériai-félsziget lakói is, mindenekelőtt a spanyolok. A 17–18. század divatos francia regényírója, Alain-René Lesage nem keveset tett ennek érdekében. Népszerű pikareszk regényének, a Gil Blas de Santillanának a cselekménye Spanyolországban játszódik, hősei előszeretettel pihenik ki fáradalmaikat útmenti fogadókban, ahol gyakran kerül a terítékre különböző módon elkészített macskahús is, mondhatni, a la carte. A regény második könyvének hetedik fejezetében Diego borbélylegény élete során elmesélésében közben arról is beszámol, hogy Ataquines falu fogadósa macskapörköltet tálalt elé rossz vinkó kíséretében, amelyet, mint mondja, „éppoly jó étvággyal fogosztottam el, mintha vadnyúl vagy házinyúl lett volna”. Majd hozzáteszi: „(...) Noha teli volt a hasam a fogadós pörköltjével és kitűnő borával, hascsikarás nélkül telt el az egész éjszaka, hála ifjúságomnak és egészségemnek.”⁸ Az ötödik könyvben Don Rafaelo történetében egy éhes úri társaság megvendégléséről értesülünk. „A fogadós, a fogadósne és az egyetlen cseléd lány nem is kímélte a fáradságot. Levágták a baromfiudvar valamennyi lakóját. Ezzel meg néhány mártással nyakon öntött nyúllal meg kandúrral és egy nagy tál birkahúsos káposztalevessel jól is lakatták az egész társaságot.”⁹ Szembetűnő, hogy a feltálat macska megidézése szinte minden esetben valamilyen módon a nyúllal (esetleg a birkahússal) összefüggésben kerül említésre: vagy ahhoz hasonlítják, vagy azzal együtt tálalják, vagy megnyugtadják az olvasót – mint az aposztrofált útikönyv –, hogy a coniglio nem macskahúsból készül. A macska–nyúl opposzió (és fölcserélhetőség) humoros motívumként a klasszikus orosz prózában is felbukkan. Nozdryov, a vidéki földbirtokos panasolja Csicsikovnak: „Tudom én, miket vásárolnak azok a piacon. Az a disznó szakács, aki egy franciánál tanulta a mesterségét, vesz egy macskát, megnyúzza, és azt adja fel az asztalra nyúl helyett.”¹⁰

A fentiek ellenére arra vonatkozó hiteles adatot, miszerint a macskahús Európában éhínségmentes, békés időkben tartósan emberi táplálkozásra szolgált volna, nem találtam. A nyúllal és a birkával (báránnyal) történő összecserélhetőséget valószínűleg ezen állatok csontjának és izomzatának, nemkülönben méretének „hasonlóságai” tették lehetővé. Az anekdotikus történetek humora mögött vélhetően az a tudatalatti félelem munkál, amely szerint a nyúl (esetleg a bárány) húsa főzött vagy sült állapotban bármikor felcserélhető a „tisztátalan” macskáéval. Hogy ennek a felfogásnak lehetett-e köze a macska néphitbeli démonikus hajlamaihoz, az kérdéses, mindenesetre nem hagyható figyelmen kívül, hogy „az európai kultúra sokáig kedvelt ceremóniája volt a macskák máglyán való elégetése Szent Iván napjának éjjelén”, nyilván összefüggésben a macska boszorkányos mivoltával.¹¹ (Megjegyzem, hogy Temerinben van, aki a házinyultól is idegenkedik, azzal a magyarázattal, hogy a nyúl előszeretettel párosodik – „bagzik” – a macskával.)

Bármi képezze is szemléleti hátterét, a fenti példából látni, hogy a macskahúsevés ismert témája lehetett az európai népi és félnépi anekdotikus kommuni-

kációnak, és a – bahtyini értelemben vett – karneváli kultúrának, sőt toposzként bekerült a magas irodalomba is.

Magyar vonatkozásait tudtommal eddig senki sem kutatta. Meglétét a fentebb idézett palóc anekdotán kívül egymással összefüggő bácskai adatok igazolják. Az alábbiakban kettőt a saját feljegyzéseim alapján közlök, egyet pedig a *Magyar Szó* ismeretlen cikkírójának tollából.

„1955-ben Gomboson a Becker-kocsmában a vadászydény után a cigányzenészeknek sült macskát szolgáltak fel sült nyúl helyett. A Becker Anti, miután megették a sült macskákat, behozta a kikészített macskabőröket, és elkezdett nyarvogni. A Kökény-zenekar tagjai ezt látva így nyilatkoztak Beckernek:

– Anti, az se baj, az a fő, hogy ugyanarra a helyre ment. Különb is, a taljánok eszik. Ha nekik jó, nekünk is jó.”¹²

Néhány héttel később a véletlen úgy hozta, hogy egy nagyobb társasággal Gomboson abban a nagykocsmában ebédelhettem, ahol állítólag a nevezetes macskaevés történt volt egykor. A gombosi helyi közösség elnöke is hallott az esetről.

„Becker Anti kocsmáros 1959-ben macskapaprikást etetett meg a gombosi vadászegyesület tagjaival. Mikor jóllaktak, megkérdezte tőlük, tudják-e, mit ettek.

– Hát mit ettünk volna, nyulat.

– Fenét! Macskát.

És azután behozott hét lenyúzott macskabőrt, hosszú farokkal, rövid fülekkel.

– Halljátok – mondta az egyik –, ez valóban macska lehetett, mert a vadnyúlnak vastagabbak az oldalbordái.

Sokan ki is rókázták a vacsorát.”¹³

Az anekdota – vasárnapi riporttá stilizálva, szellemes karikatúrával illusztrálva – megjelent a vajdasági magyarok napilapjában is, még hozzá a címodalon.¹⁴ Apropóját az „ősi pogány szokás”, a farsang adja, de az ötvenes évek hírlapírói szokásainak megfelelően az írás végső tanulságába belevegyül némi antiklerikális nevelői tendencia is, szembeállítva a városi és a falusi viszonyulást a böjthöz és a húshagyó napokhoz. (Talán ez magyarázza, hogy a történet a szigorú kommunista pártcenzúra idején miért kerülhetett címodalra direkt politikai üzenet nélkül is.)

„Ősi pogány szokás a farsang. A kereszténység sok mással együtt csak átvette, átformálta amennyire tudta és most, nagy ravaszul az ugynevezett husvéti böjt előtti időszakban használja fel a maga céljaira az embereknek ezt a tavasz-köszöntő tréfás, bolondos, örömteli nyujtózkodását a tél után. Kénytelen volt hát feltenni a vigyorgó karneváli maszkot az önmehtagadás prófétája is ezen a napon, inkább mintsem hogy elsodorja az élni és vigadni akarás árja.

Volt ahogy volt, a szokások kopnak, néhol jobban néhol lassabban, Bogojevón¹⁵ például lassabban és itt még bizony a farsangi mulatozások befejezéseként, miután eltemették a nagybögöt, hamvazó szerdán cigánybálat rendeznek a kocsmában.

Azaz nem is cigánybál volt ez, mert Becker Antal kocsmáros a helyi kultúregyesület fuvószenekarát vendégelte meg a bugyborékoló ételt itt szórakoztatja a bogojevóiakat.¹⁶

Mind a tizenkét tagja összejött a zenekarnak, hogy ezuttal maguknak játsszanak és maguk mulatozzanak.

Nem maradt el a szokásos vacsora sem. Pásti József főzte a paprikást. Kóstoló is akadt. Loboda Zoltán ízlelte meg a bugyborékoló ételt és igen jónak találta.

Este 6 óra tájban készült el a vacsora.

A derék muzikusok vidáman falatoztak, nagyokat csettintve nyelvükkel. Így jelezték, hogy kitűnő a paprikás.

– Izlik? – tette fel a kérdést a kocsmáros.

A farsangolók tiszteletteljesen megvárták, hogy élő szóval Farkas Pista bátya mondjon elsőnek véleményt, ezúttal a falu legjobb szakácsának minőségében.

Pista bátya nem talált kifogást a paprikásban.

– Aztán tudjátok-e, hogy mit esztek – fűzte tovább a kocsmáros.

Az egyik báránypaprikást mondott. Meglehet, hogy kecske tette hozzá egy másik.

– Hát egyiktek sem találta el, folytatta a kocsmáros. Ha tudni akarjátok – macskát esztek.

Volt is erre nevetés. Még hogy macska! No ez az Anti megint ugrasztja vendégeit. Mindig szerette a jó tréfát.

És a zenészek jóízűen folytatták a vacsorát.

Folytatták egészen addig, amíg Becker Antal be nem állított az udvarból kezében négy frissen nyuzott macskabőrrel.

A paprikás a torkukon akadt a vacsorázóknak.

Becker sorolni kezdte, hogy kitől kapta a macskákat, nehogy kételkedjen valaki szavában. Felmutatta: ezt a hétéves macskát Kirkovics Kosztától kapta. A másik kétéves volt és Hajnal Márton egykori tulajdona. A harmadik sógorától származik. A negyediket pedig Margalics Jenő hozta. Mind a négy szerette a galambhust és gazdájuk örült, hogy megszabadult a macskától.

Volt aki, még most sem hitte. A csontokat kezdték vizsgálgatni. És valóban: hegyes ez az oldalcsont és nem gömbölyű, mint a birkáé!

Garai István, a legfiatalabb azonmód rosszul lett.

A legjobban Farkas István, a hirneves szakács bosszankodott.

A többiek mérgelődtek is meg nevettek is a kocsmárossal és a többiekkel együtt, akik már tudtak a dolgról.

Persze fizetnie kellett a kocsmárosnak a tréfáért. És elég olcsón uszta meg a dolgot. Néhány liter borral.

És folytatódott a bál, amelyen macskapaprikással farsangolták ki magukat a bogojevói fuvós zenészek, hogy aztán pihenjenek a bőjtben.

Igy vagyunk ezzel a szokással ott Bogojevón. Mert itt városon már például ha kedve tartja minden szombaton és vasárnap táncol és vigad és tréfálkozik a polgár és az ifjuság, ha nem is macskapaprikással. Örül a tavasznak és legfeljebb akkor bőjtől és tart hushagyó napokat, amikor néha, a hónap végefelé, fogytán van a pénze...”

Mint látjuk, mindhárom „igaz történet” cselekménye a nyugat-bácskai Gomboson (szerbül Bogojevón) játszódik, központi szereplője egyazon személy – a kocsmáros –, s helyszíne a vendégfogadó. Az a hely, ahol a polgáriassuló világban az utazóra (lett légyen vándor, kalandor, széplelkű turista vagy akár állandó vendég) váratlan kalandok és veszélyek leselkednek. (Például megetethetik az emberrel a haszontalan, galambhúst kedvelő macskákat.) A már idézett Lesage pikareszk regényének egyik postakocsisa így oktatja utasát: „ – (...) Bevallom, hogy azóta irtózom efféle vagdalt hússokkal megtömni a gyomromat, amióta egyszer Toledóból Cuencába menet egy fogadóban tengerinyúl helyett vagdalt kandúrt tálaltak élém.” Escipión, az utas, hozzáteszi: „Gondolhatják, mennyire megnyugtattak a szavai; nemcsak a vagdalt hústól ment el az étvágyam, hanem a birkától is; tartottam tőle, hogy az se valószínűbb, mint a nyúl.”¹⁷

Feltételezhető, hogy a felvidéki, de különösen a bácskai macskaevést elmondó anekdotikus történetek minden egyediségük ellenére beleillenek egy leginkább talán a karneváli kultúra jegyeit magán viselő, városi folklórfogantatású európai kontextusba. Ennek teljes értékű bizonyításához a jelenleg rendelkezésünkre álló „tényálladék” ugyan nem elégséges, de talán alkalmas arra, hogy másokat is a téma továbbgondolására késztesse.

JEGYZETEK

¹ A cigány meg a vadmacska. In Ujváry Zoltán: Menyecske a kemencében. Világjáró palóc adomák és huncutságok. Európa Könyvkiadó, Budapest, Alföldi Nyomda, Debrecen, 1986., 114.

² Fajth Tibor–Dombi József: Itália. Hatodik, átdolgozott és bővített kiadás, Budapest (1978)

³ Az első kifejezést a Szerbhorvát–magyar szótárban (Újvidék, 1968), a másodikat a szerb és a horvát Matica 1969-ben kiadott Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika 3. kötetében találhatjuk meg. Utóbbi szépirodalmi példaként Branko Ćopić boszniai szerb író egyik munkájából idéz. Itt jegyzem meg, hogy a *mačkodert* Vuk Karadžić 1852-es szótárában is megtalálhatjuk, azonban csupán a *der Katzenschinder* illetve az *excoriator felium* értelmében, az olaszokra történő utalás nélkül.

⁴ Pl. a német *Katzenfresser* (macskazabáló) is ezt látszik alátámasztani.

- ⁵ Vö. Bereznai Zsuzsanna: Falucsúfolók az egri járásban. Budapest, 1985., 12–15.
- ⁶ Vö. Körösi Sándor: Olasz–magyar és magyar–olasz szótár. Budapest, Lampel Róbert Rt. Könyvkiadó Vállalat, é. n.
- ⁷ Pogár Demeter: Azok a zabálni való kiscicák! Népszabadság, Hétféje, 2004. április 17., 6–7.
- ⁸ Lesage, Alain-René: Gil Blas de Santillana históriája. Magyar Helikon, Budapest, 1966., 125–126.
- ⁹ Uo. 347.
- ¹⁰ Gogol: Holt lelkek I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960., 138.
- ¹¹ Bíró Judit: Démonok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997., 134.
- ¹² Elmondta B. Foky István szabadkai újságíró 2005. szeptember 2-án Magyarokanizsán
- ¹³ Elmondta Nemes István (más gombosiak társaságában és egyetértése mellett) 2005. november 5-én
- ¹⁴ V. J.: Hegyes ez az oldalsont. Magyar Szó, XI. évf. 83 (2931) sz., 1954. március 28. A nyomravezetésben nyújtott segítségért köszönetet mondok Sörfőző Ferenc gombosi helytörténésznek.
- ¹⁵ Bogojevo Gombos szerb neve, az ötvenes években az újságokban is csak ezt használhatták.
- ¹⁶ Hibás nyomdai szedés okozta szövegromlás
- ¹⁷ Lesage: I. m., 721.

A CAT EATEN INSTEAD OF A RABBIT

The author illustrates a motif from the Hungarian anecdotal heritage which has not yet been researched, based on examples from northern Hungary and Vojvodina. The motif is known in European literature. A cat eaten instead of rabbit meat or mutton appears both as a motif and as an anecdotal connecting element in French (Lesage), Italian (Goldoni), Russian (Gogol) and Serbian (Ćopić) literature, probably as the influence of late-Renaissance fair and carnival culture. The Hungarian (and south Slavic) folklore relates the habit of cat-eating primarily to the inhabitants of Italy. The root of this idea probably stems from Italian town-mocking from Lombardy.

Key words: folklore, cat-eating, Gombos (Bogoevo)